

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES*

A százéves Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár története

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lerombolta a tőkés fejlődés útjában álló akadályokat. Azonban 1849 után Magyarország és Ausztria, 1850-ben pedig az összes „örökös tartomány” egyetlen vámterületté lett. A közös vámterület kedvezőtlenül hatott az önálló magyar ipar kialakulására.

Az 1841-ben, **Kossuth Lajos** kezdeményezésére alakult Országos Iparegyesület a magyar ipar megteremtését tűzte ki céljául. Újságot adott ki, kiállításokat és szaktanfolyamokat rendezett.¹

A magyar iparfejlesztést igyekezett elősegíteni az 1881-es első iparfejlesztési törvény. A 44. Tc. 15 évi adómentességet biztosított azoknak a gyáraknak, amelyeket korszerűen berendeztek, és Magyarországon addig nem gyártott cikkek állított elő. Ez a rendelkezés nem mutatkozott nagyon hatékonynak.

1883. VI. 24-én **Trefort Ágoston** megnyitotta a Technológiai Iparmúzeumot, hogy kiállítások, szaktanfolyamok, bemutatók rendezésével irányítsa a honi ipar fejlesztését. Az 1890-es 13. Tc., majd az 1899-es 2., illetve 3. Ipartámogatási törvény kamatmentes kölcsönök és más szubvenciók formájában segítette a fiatal magyar ipart. Mindez azonban kevés volt. Az 1900–1903-as túltermelési válság mélyen megrázta az ország gazdasági életét.² Az iparvállalatok tömegesen mentek tönkre, elsősorban az egyéni vállalatok, de a kisebb részvénytársaságok is. Új tőke nem áramlott az iparba. Nőtt a munkanélküliek száma. Az amúgy is szűk belső piacon felleptek a külföldi, főként osztrák vetélytársak. A tőkeszegény magyar iparnak a belföldi vetélytársakon kívül még velük is meg kellett küzdenie.

Az 1907. évi ipartörvény 3. tc-e is a hazai ipar fejlesztését tűzte ki célul, és az állam pártfogását helyezte kilátásba. Az ipartörvényt azonban a kortársak csak „panamatörvénynek” hívták, mivel a szubvenciók tág lehetőséget biztosítottak az iparfejlesztésen kívül a csalásnak is. Az ipartörvényt mégis bizonyos fellendülés követte. A társas cégek és részvénytársaságok száma ismét növekedett, a gépesítés fokozódott, a termelés mutatói szintén javultak. A gépesítés előrehaladtával megjelent a szakképzettség fokozott követelménye is.

A nagyipar előretörésével szemben a kisipar minden állami támogatás ellenére sem bírta a versenyt. Igaz, később a támogatás zömét a nagyipar kapta! **Hieronimi Károly** kereskedelmi miniszter ugyanis új alapokra fektette az ipartámogatást. Eddig a gyenge üzemeket támogatták,

* 1072 Budapest, Király utca 27.

ezentúl a legérdemesebbnek adták az államsegélyt. Az ipartörvény végrehajtása érdekében a Kereskedelemügyi Minisztérium felszólította az illetékes kereskedelmi és iparkamarákat, hogy állítsák össze az arra „méltó” kisiparosok jegyzékét. Csak az a cég kaphatott államsegélyt, amelyik gyártmányai színvonalával már bebizonyította, hogy életképes.³

A kisipar csak abban az esetben vehette fel a versenyt a nagyiparral, ha az alkalmazott olcsó munkaerővel – viszonylag alacsony áron – magas színvonalú, kiváló minőségű árut gyártott. Éppen ezért volt létkérdése a kisiparosnak, hogy állandóan figyelemmel kísérje a legkorszerűbb termelési eljárásokat, hogy kapcsolatokat keressen a fejlett külföldi vállalatokkal. Egy-egy külföldi tanulmányút biztosította a cégtulajdonos korszerű szakmai ismereteit, lehetőséget teremtve egyúttal tartós összeköttetések kiépítésére is. Ezek az összeköttetések és az elnyert állami támogatás olykor új iparágak meghonosítását eredményezték.

Az iparpártolás hathatós módszere volt a század végén külföldi mintára alakult erzsébetfalvi Közműhelytelep Rt.⁴, előfutára a ma divatos ipari parkoknak.

Központi Értesítő XXV. Évf. 51. Szám, Bp., 1900. jún. 17-én 63169. Sz. 5693/I.: „Magyar Közműhelytelep Részvénytársaság. Főtelep Budapest. Cégvezetők: Neményi, Gelléri, Urbán, dr. Szirmai Richard, E. Illés Aladár és Wolf igazgatóságok tagok. A cég együttesen jegyeztetett. Ezen Rt. az 1900. évi április hó 30-ik napján tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Budapest. A vállalat tárgya:

a) Közműhelytelepek létesítése és üzemben tartása, műhelyek bérbeadása és a műhelyben a villamos hajtóerőnek és világításnak szolgáltatása a bérlők részére;

b) Electromotoroknak, munkagépeknek és egyéb gépberendezéseknek megszerzése és eladása, valamint bérbeadása;

c) áru fuvarozás ellátása a műhelybérlők részére és általában a házsegély fenti céljaival kapcsolatos mindennemű vállalkozások;

d) Közműhelytelep vállalatokban vagy azokkal kapcsolatos vállalkozásokban való részesedés részvények vagy egyéb címletek megszerzése útján vagy és megfelelő módon.

Tartama: határozatlan időre terjed. Alaptőkéje 600 000 korona, mely 3000 darab egyenként 200 korona névértékű bemutatóra szóló részvényre oszlik. Az igazgatóság 5–9 tagból áll. Az alakuló közgyűlésen az igazgatóság tagjaiul megválasztottak: dr. Neményi Ambrus, Gelléri Mór, Urbán Adolf, dr. Szirmai Richard, Edvi Illés Aladár, Wolf Sándor, kiknek ebbeli minőségük és cégjegyzési jogosultságuk bejegyeztetett. A cég érvényes jegyzése akként történik, hogy az írott, megmutatott, vagy bélyegzővel előnyomott cég alá az igazgatóság két tagja, vagy az igazgatóság egy tagja és az igazgatóság által a cégjegyzésre jogosított társasági tisztviselők egyike bejegyzett névaláírását írja. Minden társaság nevében kiadandó hirdetményt a „Budapesti Közlöny”-ben fog közzétételni. Okmánytár: 987. szám.”

Tehát önálló iparosok számára helyet, fűtést, világítást biztosított a Közműhelytelep, még bizonyos munkagépeket is lehetett bérelni jutányos áron. A rokonszakmákat igyekeztek tömöríteni a hatalmas épületben.⁵

A bérlő iparosok vágya a városközpontban elhelyezkedő saját üzem volt. Egyes esetekben ezért kértek támogatást az államtól.

Az iparos az államsegélyt rendszerint beadványban kérte a Kereskedelemügyi Minisztériumtól, amely ebben a korszakban az iparügyeknek is legfelsőbb államigazgatási szerve volt. A döntés előtt a miniszter véleményért a kereskedelmi és iparkamarához fordult. A kamarák ezt követően kérdőívek segítségével tájékozódtak a tekintélyes szakmabeli cégeknél, hogy méltó-e a kérvényező az államsegélyre vagy sem. A beérkezett vélemények ritkán voltak azonban tárgyilagosak, hiszen a vetélytársát senki sem igyekezett támogatni! Kedvező véleményt legfeljebb olyan cikkek készítőiről adtak, amelyek nem veszélyeztették a véleményezőök üzleti érdekeit. Ugyancsak megbízhatatlannak minősült a kisiparos önjellemzése is. Leghitelesebbnek éppen ezért a bankok és a tudakozó irodák véleménye volt tekinthető, mert ezeknek többnyire nem állt érdekükben, hogy életképtelen céget támogassanak, sem pedig az, hogy életképes vállalkozást ne támogassanak. Ilyen tárgyilagos ajánlást azonban nem minden esetben szereztek be.

A kereskedelmi és iparkamarák ily módon kialakított véleménye után a Kereskedelemügyi Minisztérium döntött a segély ügyében, amely pénz-, gép-, szállítási kedvezmény, utazási hozzájárulás, anyagsegély, esetleg alacsony kamatú kölcsön lehetett. A segély elnyerése színvonalemelkedést tett lehetővé és előnyt nyújtott. A segélyezett az államtól kapott gépeken kis táblát volt köteles elhelyezni „Az állam tulajdona” felirattal, de sem céges papíron, sem egyéb feliratként nem használhatta fel az állami támogatás tényét reklámul. A kölcsönkapott gépeket az állam elvben bármikor visszavehette. Erre ugyan nagyon ritkán került sor, de a táblácska állandó figyelmeztetésül szolgált.

Ha a kisiparos a szerződésben kikötött ideig állandóan üzemeltette a gépet, és minden más szerződéses kötelezettségének maradéktalanul eleget tett, akkor újabb kérelmére a gép saját tulajdonába kerülhetett. Ez a követelmény nem is volt olyan csekélység, ha meggondoljuk, hogy egyes időszakokban a kisiparosok gépeinek mintegy 80%-a megrendelés hiányában nem üzemelt. A minisztérium ezért az állandó üzemeltetés feltételétől néha el is tekintett. A hazai tanoncképzés gondjait is igyekeztek enyhíteni az államsegéllyel, mert a kisiparosnak vállalnia kellett, hogy tanoncokat alkalmaz, hogy növeli munkásai számát. Ez igen szigorú feltétel volt, mivel válságos években nehezen láthatták el az alkalmazottakat munkával.⁶

A jelvénykészítés a századfordulón honosodott meg Magyarországon, addig külföldről, főként Bécsből szerezték be a hazai szükségleteket. Az ország igényelte a gyártmányokat. Erre jellemző, hogy például a hazai termékeket népszerűsítő tulipán-mozgalom jelvényeit nagy összegért készítették – külföldön!

Az „Első Magyar Tűzzománc Kézelőgomb és Jelvénygyár” az erzsébetfalvi Közműhelytelepen létesült. A máig működő cég irattárában őrzött névkártyák és a zománcozott cégtábla felirata szerint 1899-ben.

Nehéz volt megküzdnie az elismert osztrák vállalkozók versenyével. Nem voltak megfelelő gépi berendezéseik. A gyártmányok tömeges előállításához frikciós présre és golyósprésre volt szükség. Ezeket a Közműhelytelep bocsátotta rendelkezésre. A jelvénykészítésben a frikciós gépet a kívánt mintának a verőtőkéről az anyagba történő nyomására, a kézi golyósprést pedig az anyagnak a minta mentén való levágására használják.

A Közműhelytelepen ilyen frikciós gépet és kézi golyósprést is használtak az üzem dolgozói. Amikor 1906-ban végre sikerült a város szívében helyiséget találnia az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárnak, akkor az addig a Közműhelytelepen használt két most említett gépet szeretne volna megszerezni állami támogatásképpen. Erről szól a levéltárban fennmaradt beadvány.⁷

A Minisztériumból a kérvényt a Kereskedelmi és Iparkamarának továbbították.⁸ Ez a következő kérést küldte a szakmabeliekhez tájékozódás céljából.⁹

„Van szerencsén t. Czímedet tisztelettel felkérni, hogy kamaránkkal lehetőleg mielőbb közölni szíveskedjék, vajjon folyamodó cég tulajdonosa megbízható szakképzett-e, s vajjon a szóban lévő cikkek készítése hazánkban ez idő szerint újnak és olyan iparágnak tekinthető-e, amelynek állami támogatása – különös tekintettel a külföldi behozatalra – indokolva volna. Szíves válaszát kérjük arra nézve is, vajjon e cikkek készítésével foglalkoznak-e nálunk más iparosok is, és ha igen, kik, s hogy folyamodó támogatása nem lenne-e sérelmes ezekre nézve. Végül, hogy e cikkekben a hazai szükséglet körülbelül mily összegre tehető.

Szíves fáradozásáért már előre is köszönetünket fejezzük ki.

Budapest, 1907. III.

A budapesti keresk. és ip.k.”¹⁰

Ugyanezen a lapon más írással szerepel az a kérés, amelyet a szakmabeliek küldtek.

A gyár beadványának szövege:

Állami támogatás iránti ügyemben a tek. kamarának 1584/1907. Sz. alatt hozzám intézett kéréseire nézve az alábbiakban van szerencsém válaszat előterjeszteni:

ad 1. A gyár 1904. szeptember hó 10-én helyezettett üzembe.

ad 2. A gyári telekbe, épületekbe és berendezésekbe befektetett tőke 20 000 korona.

ad 3. A gyári berendezés mind belföldön szereztetett be.

ad 4. A gyárban tűzzománczárak állíttatnak elő ú.m.: kézelőgomb, nyakkendőtű, melltű, egyleti jelvények, érmék stb. Külföldre eddig az előállított iparcikkekből nem szállítottam, mivel a rendelkezésre álló tőke csekély volta miatt a versenyt az olcsón dolgozó külfölddel nem vehettem fel. Egyik célja az állami támogatásnak éppen az volna, hogy az exportra való dolgozást is bevezessem.

ad 5. A gyárban használt nyersanyagokat, félgyártmányokat és készárakat mind belföldön szerzik be.

ad 6. Az alkalmazott munkások száma változó 10–30.

ad 7. A munkások között 2 gyermekmunkás (tanoncz) van. A munkások fele férfi, fele nő.

ad 8. A hetibér átlag 20 korona. Naponta a munkások 10 órát dolgoznak.

ad 9. A munkások valamennyien belföldiek.

ad 10. A munkások a kerületi betegsegélyző pénztárba vannak beírva.

Budapest, 1907. Márcz. 26-án.

Kiváló tisztelettel

Első magyar tűzzománcz kézelőgomb és jelvénygyár.”

Szokás szerint nem elégedett meg a Kereskedelmi és Iparkamara az iparos saját bevallásával, hanem a szaktársak körében is érdeklődtek a vállalatról. Az Országos Levéltárban két tájékoztatás maradt meg.¹²

A minisztériumba is megérkezett a jelentés.¹³

Következzék részlet a Magyar Közműhelytelep Rt.-nek a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara részére írt véleményezéséből 1911. október 20-áról!

„...a jelenleg is a Közműhelytelepen dolgozó, Első Magyar Tűzzománcz, Kézelőgomb és Jelvénygyár cég főnökét, szorgalmas, igyekvő és szakképzett embernek ismerjük.

Készítményeit nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is szívesen vásárolják, amit különben, eredeti megrendelőlevelekkel is bizonyítani tud. – Nevezett első volt hazánkban, aki ilyennemű cikkek előállításával foglalkozott és ezen oknál fogva is pártfogásra érdemes.

Amennyiben tehát a kereskedelemügyi m. kir. Minister úr hozzájárul ahhoz, hogy a most használatában levő gépek állami támogatásképpen adományoztassanak, mi azt saját részünkről szívesen előmozdítjuk.

Budapest, 1911. Október 20.”

Tehát közben megérkezett az 1907-ben még csak vágyott külföldi megrendelések sora. Másrészt nem ment az olyan gyorsan akkor sem, hiszen négy évvel utóbb még mindig folyt az ügyintézés.

A gépátadási jegyzőkönyv a frikciós sajtóról és a kézi sajtóról asztallal 1912. június 18-áról kelt.

A gyár a városba 1911-ben költözött be, a VII. Kazinczy utca 10. számú házba. Az egykor államsegélyképpen kapott két gép mindmáig üzemképes, ma már ipari műemléknek számít.

Az eredeti elnevezésben szerepelt a „Kézelőgomb” megjelölés. Ez a későbbiekben elmaradt, mert már nem mutatkozott igény a kézelőgombok gyártására, hiszen nemigen hordták már ezeket.

A belvárosi helyiségben készültek ezután a jelvények, az első világháború idején is. Nagyapámnak, az alapítónak már ekkor nagy segítséget jelentett édesapám, Berényi Lajos, a legkisebbik fia. Az első világháború idején két bátyja katona volt, ezért ő – bár még csak 17 éves volt – önként jelentkezett katonának. Nagy rábeszélésre voltak csak hajlandók felvenni őt is a hadseregbe, hogy méltó lehessen két testvéréhez.

A háborúban mindkét bátyja súlyosan rokkant lett, csak ő maradt egészséges, de mindenesetre végleg kiábrándult mindenféle háborúból.

Annyi megrendelést kapott a gyár a háború során, hogy külön engedéllyel édesapámat néha, nagyobb katonai megrendelésekkor hazaküldték, hogy gyártsa az egyes katonai jelvényeket az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban.

A családi hagyomány szerint az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készültek az első iskolajelvények, talán éppen a tulajdonos ötletéből. Mindenesetre ezt a szokást külföldön általában nem is ismerik. A fennmaradt üzleti könyvek tanúsága szerint már a Kazinczy utca 10-ben megkezdődött az iskolajelvények készítése az 1920-as évek elején.

Rendeltetésük szerint kétfélék lehettek: sapkajelvények, amelyeket a diákok a kötelezően előírt sapkájukon hordtak és a kabátra, ruhára tűzhető „fazonjelvények”. A sapkajelvények nagyobb méretűek voltak, sokáig ún. „tolltartóval” ellátva. Ebbe a tolltartóba tűzték a diáksapka kiegészítő díszét, a tollat, rendszerint darutollat. A sapkára ezeket a jelvényeket az erre a célra kialakított két szűrővel erősítették fel. A szűrőket a sapkába vágott nyílásokba dugták és hátul varrással vagy ragasztással rögzítették. A fazonjelvények rendszerint teljesen megegyeztek alakjukra és mintájukra nézve a sapkajelvényekkel, csak kisebb méretükkel tértek el azoktól. Kisebb változtatások néha mégis előfordultak közöttük, éppen méretüknél fogva. A felerősítés biztosítótűvel vagy egyenes tűvel történt. A fazonjelvényeken tolltartó nem fordult elő.¹⁴

A második világháború után a sapkajelvények a sapkákkal együtt eltűntek, viselésük megszűnt.

Sportjelvények, egyesületi és politikai célra, továbbá turistáknak, gyáraknak, cégeknek és ki tudja miféle más megrendelőknek is gyártották a szebbnél szebb, kézi kivitelű, míves darabok sorát.

Érmek és plakettok is készültek szép számmal, méghozzá legtöbbször sport célra, kitüntetésképpen. Serlegeket is csináltak.

A gyár bővítését, felvirágoztatását tette lehetővé 1929-ben a költözés a VII. Holló utca 14-be. Ekkor vette át édesapám – Berényi Lajos – nagyapámtól a gyárat. Itt több és nagyobb helyiség állt az üzem rendelkezésére. Édesapám valósággal szenvedélyesen szerette a munkáját. Boldogan újságolta örömét, amikor egy-egy különösen szép munkája visszamosolygott rá. Munka közben a zeneirodalom klasszikusait énekelte gyönyörű bariton hangján, mindenkit felderítve. Különösen a lombfűrészelésnek volt mestere. Mindig voltak csodálói, akik élvezettel figyelték, amint boszorkányos ügyességgel és gyorsasággal vágta ki százszámra a jelvényeket. A vevők a jó termékek ismeretében már egymásnak is ajánlották az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárat. A gyár kiterjedt vidéki vevőkörrel rendelkezett, még külföldre is szállított jelvényeket.

Budapest második világháborús ostroma idején csak a legnagyobb bombázások, légitámadások alatt szünetelt a munka. A vidéki megrendelőknek küldött szállítmányok azonban mind gyakrabban érkeztek vissza „Hadtápterület” felirattal.

1945 és 1957 között is megmaradt magánkézben a gyár, elkerülte az államosítást.¹⁵ Csak a gyár nevét mutató szép zománcablát kellett levenni a homlokzatról. 1956. október 23-án a TTK gyűléséről hazamentem ebédelni, és boldogan mondtam édesapámnak, hogy most gyorsan készítenek sok Kossuth-címert. Magam is feltűztem egyet mindjárt a ruhámra, mert azért akadt belőle titokban nálunk néhány. Az 1956-os forradalom rövid időszakában készültek a Kossuth-címerek, de aztán el kellett dugni még a verőtőkéjüket is.

1957-ben azonban soha meg nem érthető és megmagyarázhatatlan okból a kerületi tanács utasítására lebontották az épületet. Máig sem építettek a helyére újabb házat. Ekkor halt meg az édesapám. Nagyon megrázta a forradalom leverése.

Édesanyám vette át a gyárat, özvegyi jogon. Az ő irányításával a jelvényüzem forgalmasabb helyre költözött. Édesanyám hallatlan energiával és nagyszerű kereskedelmi érzékével soha nem ismert módon felvirágoztatta az üzemet. A vevők tisztelték remek szaktudását, félelmetes határozottságát, és szerették ragyogó humorát és becsületességét. Sokan csak az ő kedvéért jártak oda, hogy elbeszélgessenek vele a világ dolgairól, amelyekről mindig volt egyéni, derűs és találóan bölcs véleménye. Az üzem ma is a VII. kerület Király utca 27. szám alatt működik, úgy, ahogyan ő megalkotta.

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

1. Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gyáripára (1900–1914) Budapest, 1955. p. 3, 5, 7–9.
2. Berend T. Iván–Ránki György: A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon (1900–1944) Budapest, 1958., p. 1–10.
3. Berend T. Iván–Szuha Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest, 1973.
4. Berend T. Iván–Ránki György: The Hungarian Manufacturing Industry, its Place in Europe (1900–1938). Budapest, 1960.
5. Berényi Zsuzsanna Ágnes: Egy kisiparos cég története – Üzemtörténeti Értesítő 1985. Épületét a Magyar Gyapjufonó és Szövőgyár Pesterzsébeti telepe és más vállalatok foglalják el. XX. Közműhelytelep 7.

6. Gelléri Mór: *Kisipar. Műipar. Iparfejlesztés.* Budapest, 1915.
7. Gelléri Mór: Országos ipari Kongresszus. 1896. szept. hó 21., 22., 23. Határozati javaslatok. OL: Z 195 15897 8–9. lap.
8. Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842–1912. Budapest, 1912. Az Országos Levéltár Z 195-ben 1903-ról fennmaradt írás szerint Wolf Sándor mérnök fémárukat állít elő, a fémmegmunkálás összes nemeire van berendezve, mégpedig öntésre, esztergálásra, fémnyomásra, préselésre, nyújtásra, kivágásra, csiszolásra, galvanizálásra és galvanoplasztikára. 5 drb electromotorral, 33 1/2 HP-vel van felszerelve. 6795/1904. 3. lap. Erzsébetfalva azonban távol volt a fővárostól. A beruházás nagy összeget: 2030 krajcárt tett ki. (Viszonyításképpen 1 LE-s benzínmotor működtetése óránként 5.5–6 krajcárba került!) OL Z 195 15897 3. lap.
9. Pach Zsigmond Pál–Sándor Pál–Berend T. Iván: *Magyar gazdaságtörténet 1848–1900.* Budapest, 1960.
10. OL: Z 195 15897 18. lap.
11. Ránki György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. *Történeti Szemle* 1969/2. 423–451. oldal.
12. OL Z 195 15897 5., 7. lap.
13. OL Z 15897 2., 6., 14–15. lap. Z 195 12420 401. cs. 39. lap.
14. OL Z 195 12420 401. cs. 38., 40. lap.
15. Berényi Zsuzsanna Ágnes: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa, Numizmatikai Közlöny XCIV.–XCV. (1995–1996) 85–90. oldal.